

Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут інноваційних освітніх
технологій

Кафедра цивільного права і процесу

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА
на тему: «Особливості доказування у цивільному
судочинстві»

Виконав

Студентка групи: ПРзм - 11

Джугла Н.

Науковий керівник:

К.ю.н., доц. Лукашов Р.С.

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS ____

Члени комісії _____

(підпис)(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретико-правові засади доказування у цивільному судочинстві	
1.1. Поняття, сутність та значення доказування у цивільному процесі.....	6
1.2. Принципи доказування та їх реалізація у цивільному судочинстві.....	10
Розділ 2. Система доказів та процес доказування у цивільному судочинстві.....	15
2.1. Поняття, класифікація та види доказів у цивільному процесі.....	15
2.2. Процесуальний порядок збирання, подання, дослідження та оцінки доказів.....	21
Розділ 3. Специфіка доказування у цивільному судочинстві.....	25
3.1. Розподіл обов'язку доказування та стандарти доказування у цивільному процесі.....	25
3.2. Особливості використання окремих засобів доказування (письмові, електронні, показання свідків, висновки експертів).....	30
Висновки.....	37
Список використаних джерел.....	40

ВСТУП

Актуальність теми. Цивільне судочинство є однією з ключових форм реалізації права на судовий захист, гарантованого Конституцією України та міжнародно-правовими актами у сфері захисту прав людини. Ефективність здійснення правосуддя у цивільних справах безпосередньо залежить від належного встановлення фактичних обставин справи, що досягається шляхом здійснення доказування. Саме доказування виступає центральним елементом цивільного процесу, оскільки без належного дослідження доказів, їх оцінки та встановлення юридично значущих фактів суд не може ухвалити законне, обґрунтоване й справедливе рішення.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що в сучасних умовах розвитку цивільного процесуального законодавства України особливого значення набувають питання ефективності механізму доказування, забезпечення процесуальної рівності сторін, реалізації принципу змагальності та вдосконалення процедур використання різних засобів доказування. Ускладнення суспільних відносин, розвиток цифрових технологій, поширення електронного документообігу та електронних комунікацій спричинили необхідність переосмислення традиційних підходів до доказування у цивільному процесі. Особливої уваги потребують проблеми використання електронних доказів, визначення належності та допустимості доказів, розподілу обов'язку доказування між сторонами, а також застосування стандартів доказування у процесі розгляду цивільних справ.

Важливість дослідження доказування у цивільному судочинстві також обумовлена тим, що саме через належне процесуальне регулювання доказової діяльності забезпечується реалізація принципів верховенства права, справедливості та правової визначеності. Доказування виступає не лише процесуальним інструментом встановлення істини у справі, а й гарантією захисту прав, свобод та законних інтересів учасників цивільного процесу. Водночас практика застосування норм цивільного процесуального

законодавства свідчить про наявність низки проблемних аспектів, пов'язаних із збиранням, поданням, дослідженням та оцінкою доказів, що потребує ґрунтовного наукового аналізу.

Додаткової актуальності темі дослідження надає реформування цивільного процесуального законодавства України та поступова гармонізація національного судочинства з європейськими стандартами правосуддя. Сучасний цивільний процес орієнтований на забезпечення ефективного, справедливого та своєчасного розгляду справ, що неможливо без належного функціонування механізму доказування. У цьому контексті особливого значення набувають питання забезпечення балансу між процесуальною активністю суду та змагальністю сторін, визначення меж судового розсуду при оцінці доказів, а також адаптації процесу доказування до умов цифровізації суспільства. Крім того, розвиток електронного правосуддя та активне використання електронних документів і цифрових носіїв інформації зумовлюють необхідність поглибленого наукового дослідження особливостей сучасних засобів доказування та механізмів їх застосування у цивільному судочинстві України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення доказування під час розгляду та вирішення цивільних справ.

Предмет дослідження є норми цивільного процесуального законодавства України, наукові підходи та теоретичні положення щодо особливостей доказування у цивільному судочинстві.

Метою роботи є комплексне дослідження особливостей доказування у цивільному судочинстві, аналіз теоретико-правових засад доказування, системи доказів, процесуального порядку доказової діяльності та специфіки використання окремих засобів доказування у цивільному процесі. Дана мета зумовила собою такі **завдання дослідження**:

- дослідити поняття, сутність та значення доказування у цивільному процесі;

- проаналізувати принципи доказування та особливості їх реалізації у цивільному судочинстві;
- охарактеризувати поняття, класифікацію та види доказів у цивільному процесі;
- визначити процесуальний порядок збирання, подання, дослідження та оцінки доказів;
- дослідити розподіл обов'язку доказування та стандарти доказування у цивільному процесі;
- проаналізувати особливості використання окремих засобів доказування у цивільному судочинстві.

Методи дослідження. Методологічну основу курсової роботи становить комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів дослідження. Системно-структурний метод використано для аналізу доказування як інституту цивільного процесуального права та системи доказів у цивільному судочинстві. Формально-юридичний метод застосовано для аналізу норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють порядок доказування. Логіко-юридичний метод дав змогу дослідити поняття доказування, доказів та особливості розподілу обов'язку доказування між сторонами. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення наукових підходів до розуміння доказування у цивільному процесі. Метод аналізу та узагальнення застосовано для формування висновків щодо особливостей використання окремих засобів доказування у цивільному судочинстві. Індуктивний і дедуктивний методи забезпечили послідовність дослідження та формулювання загальних висновків.

Структура курсової роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів з підрозділами, висновку та списку використаних джерел. **Загальний обсяг роботи** становить – 42 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

1.1. Поняття, сутність та значення доказування у цивільному процесі

Доказування у цивільному процесі є одним із центральних інститутів цивільного процесуального права, оскільки саме через нього забезпечується встановлення фактичних обставин справи, правильне застосування норм матеріального права та ухвалення законного й обґрунтованого судового рішення. У конституційно-правовому вимірі доказування безпосередньо пов'язане з реалізацією права особи на судовий захист, закріпленого у ст. 55 Конституції України, відповідно до якої права і свободи людини і громадянина захищаються судом¹. Тому доказування не можна розглядати лише як технічну процесуальну діяльність сторін чи суду. За своєю правовою природою воно є важливою гарантією справедливого судового розгляду, оскільки саме від якості, повноти та належності доказової діяльності залежить можливість особи ефективно захистити своє порушене, невизнане або оспорюване право.

У цивільному судочинстві доказування спрямоване на встановлення обставин, які мають значення для правильного вирішення справи. Відповідно до Цивільного процесуального кодексу України доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність фактів, що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, а також інших обставин, які мають значення для вирішення справи². Таке законодавче визначення свідчить, що доказування охоплює не лише подання певної інформації до суду, а й її процесуальну перевірку, дослідження, оцінку та використання для формування висновків суду щодо фактичної основи спору.

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

² Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

У цьому аспекті доказування виступає засобом переходу від припущень сторін до юридично значущого встановлення фактів.

Сутність доказування у цивільному процесі полягає у врегульованій нормами цивільного процесуального права діяльності учасників справи та суду, спрямованій на встановлення обставин цивільної справи за допомогою передбачених законом засобів доказування. До таких засобів належать письмові, речові та електронні докази, висновки експертів і показання свідків. При цьому доказування має чітко визначену процесуальну форму, оскільки не будь-яка інформація може бути використана судом, а лише та, яка отримана, подана й досліджена відповідно до вимог процесуального закону. Саме процесуальна форма забезпечує достовірність доказової інформації, рівність учасників справи та можливість перевірки доказів іншими сторонами процесу.

Особливість доказування у цивільному судочинстві полягає в тому, що воно здійснюється переважно в умовах змагальності сторін. Конституція України визначає змагальність сторін і свободу в наданні ними суду своїх доказів та доведенні перед судом їх переконливості як одну з основних засад судочинства. Це означає, що саме сторони мають бути процесуально активними у доведенні тих обставин, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень. Суд, зі свого боку, не підміняє сторони у доказуванні, однак забезпечує належні процесуальні умови для реалізації ними своїх прав, контролює дотримання вимог закону щодо доказів і здійснює їх остаточну оцінку.

Значення доказування у цивільному процесі проявляється у декількох аспектах. По-перше, воно забезпечує встановлення фактичної основи справи, без чого неможливе правильне застосування норм матеріального права. По-друге, доказування є гарантією реалізації принципу справедливого судового розгляду, адже кожна сторона повинна мати реальну можливість довести свою позицію перед судом. По-третє, доказування сприяє досягненню завдань цивільного судочинства, оскільки дозволяє суду своєчасно, ефективно та обґрунтовано вирішити спір між сторонами. По-четверте, воно виконує

правозахисну функцію, оскільки саме через доказування особа підтверджує наявність порушеного права, факт заподіяння шкоди, існування правовідносин або інші юридично значущі обставини.

Науковці справедливо звертають увагу на те, що доказування у цивільному процесі має складну структуру і включає кілька взаємопов'язаних елементів: визначення предмета доказування, збирання і подання доказів, їх дослідження, перевірку та оцінку³. Предмет доказування становлять обставини, які необхідно встановити для правильного вирішення конкретної цивільної справи. Він залежить від характеру спірних матеріальних правовідносин, змісту позовних вимог, заперечень відповідача, а також норм матеріального права, які підлягають застосуванню. Тому доказування завжди має індивідуальний характер, оскільки у кожній справі суд встановлює саме ті факти, які мають юридичне значення для її вирішення.

Важливою рисою доказування є його нормативна визначеність. Цивільний процесуальний кодекс України встановлює правила належності, допустимості, достовірності та достатності доказів. Належність доказів означає їх зв'язок із предметом доказування, допустимість — відповідність способу отримання та форми доказу вимогам закону, достовірність — здатність доказу відображати реальні обставини справи, а достатність — можливість на підставі сукупності доказів зробити обґрунтований висновок про наявність або відсутність відповідних фактів. Такі критерії мають істотне значення, оскільки вони унеможливають використання випадкової, неналежної або незаконно отриманої інформації як підстави для судового рішення.

Доказування також має важливе значення для забезпечення балансу між приватними інтересами сторін і публічним інтересом у здійсненні правосуддя. З одного боку, цивільний процес спрямований на захист прав та інтересів конкретних осіб, які звертаються до суду. З іншого боку, судові рішення

³ Штефан А. С. Вчення про механізм доказування у цивільному судочинстві : монографія. Київ : Інтерсервіс, 2018. 392 с.

ухвалюється іменем держави, а тому повинно відповідати вимогам законності, обґрунтованості та справедливості. Саме доказування дозволяє поєднати ці два аспекти: сторони реалізують своє право на захист, а суд виконує функцію правосуддя шляхом встановлення фактичних обставин і застосування до них відповідних правових норм.

У сучасному цивільному процесі значення доказування зростає також у зв'язку з ускладненням цивільних правовідносин та розвитком цифрових технологій. Якщо раніше доказова база у більшості справ формувалася переважно за рахунок письмових документів і пояснень сторін, то сьогодні дедалі більшого значення набувають електронні докази, цифрове листування, електронні документи, дані з інформаційних систем, аудіо- та відеозаписи. Це вимагає від учасників процесу та суду належного розуміння природи таких доказів, способів їх подання, перевірки достовірності та оцінки. Водночас загальна сутність доказування залишається незмінною: воно спрямоване на встановлення юридично значущих фактів у межах передбаченої законом процесуальної форми.

Отже, доказування у цивільному процесі слід розуміти як врегульовану нормами цивільного процесуального права діяльність учасників справи та суду, спрямовану на встановлення обставин, що мають значення для правильного вирішення цивільної справи, шляхом збирання, подання, дослідження та оцінки доказів. Його сутність полягає у перетворенні фактичної інформації на процесуально значущі дані, які можуть бути покладені в основу судового рішення. Значення доказування полягає в тому, що воно забезпечує реалізацію права на судовий захист, принципу змагальності, процесуальної рівності сторін, обґрунтованості судового рішення та ефективності цивільного судочинства загалом.

1.2. Принципи доказування та їх реалізація у цивільному судочинстві

Принципи доказування у цивільному судочинстві є вихідними правовими положеннями, які визначають зміст, спрямованість і порядок доказової діяльності учасників справи та суду. Вони не існують ізольовано від загальних засад цивільного процесу, а формуються на їх основі та конкретизуються у процесуальних нормах, що регулюють збирання, подання, дослідження й оцінку доказів. У цьому аспекті доказування є не лише технічною процедурою встановлення фактів, а й процесуальною формою реалізації права на справедливий суд, права на ефективний судовий захист, рівності учасників процесу та змагальності сторін. Саме тому принципи доказування мають важливе конституційно-правове значення, оскільки через них забезпечується реальна можливість особи довести свою позицію в суді та отримати обґрунтоване судове рішення.

Одним із базових принципів доказування є принцип верховенства права, який має фундаментальне значення для всього цивільного судочинства. Його реалізація у сфері доказування полягає в тому, що суд не може формально підходити до встановлення обставин справи, а повинен забезпечити справедливий баланс між процесуальними правами сторін, вимогами закону та завданням ефективного захисту порушених прав. Верховенство права вимагає, щоб доказування здійснювалося не довільно, а відповідно до чітких, передбачуваних і справедливих процедур. Це означає, що докази мають бути отримані законним способом, подані у визначеному процесуальному порядку, досліджені з дотриманням прав усіх учасників справи та оцінені судом на основі внутрішнього переконання, сформованого в результаті всебічного й безпосереднього дослідження матеріалів справи. У контексті ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод доказування також

пов'язане з правом на справедливий і публічний розгляд справи незалежним та безстороннім судом⁴.

Важливе місце серед принципів доказування займає принцип змагальності сторін. Цивільний процесуальний кодекс України передбачає, що цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін, а кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Це положення є ключовим для розуміння сучасної моделі доказування у цивільному процесі. Змагальність означає, що сторони самостійно визначають свою правову позицію, подають докази на її підтвердження, беруть участь у дослідженні доказів іншої сторони, ставлять питання свідкам, експертам, заперечують проти неналежних або недопустимих доказів. Суд при цьому не виступає представником інтересів жодної зі сторін, а забезпечує рівні процесуальні можливості для доведення їхніх позицій. Тому принцип змагальності безпосередньо впливає на розподіл обов'язку доказування, межі процесуальної активності суду та зміст доказової діяльності сторін.

Із принципом змагальності тісно пов'язаний принцип процесуальної рівності сторін. Його значення полягає в тому, що кожен учасник справи повинен мати рівні можливості для подання доказів, ознайомлення з доказами іншої сторони, висловлення своїх міркувань щодо їх належності, допустимості, достовірності та достатності. Реалізація цього принципу у доказуванні означає, що суд не може надавати перевагу одній стороні, ігнорувати докази іншої сторони або створювати процесуальні умови, за яких одна сторона фактично позбавляється можливості довести свою позицію. У науковій літературі підкреслюється, що рівність сторін у цивільному процесі має не лише формальний, а й функціональний характер, адже вона повинна

⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

забезпечувати реальну здатність учасників процесу впливати на встановлення фактичних обставин справи⁵.

Не менш важливим є принцип диспозитивності, який визначає межі доказування та обсяг процесуальної активності сторін. У цивільному судочинстві саме сторони визначають предмет спору, обсяг позовних вимог і заперечень, подають докази, заявляють клопотання, обирають способи захисту своїх прав. Диспозитивність у доказуванні означає, що суд, як правило, не збирає докази з власної ініціативи, а розглядає справу в межах заявлених вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи. Водночас ця засада не є абсолютною, оскільки процесуальний закон допускає окремі випадки активнішої ролі суду, зокрема тоді, коли виникають сумніви щодо добросовісного здійснення учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконання обов'язків щодо доказів. Таким чином, диспозитивність у доказуванні поєднується з обов'язком суду забезпечити справедливий, неупереджений та ефективний розгляд справи.

Особливе значення для доказування має принцип належності та допустимості доказів. Належність доказів означає, що суд бере до розгляду лише ті докази, які стосуються предмета доказування, тобто здатні підтвердити або спростувати обставини, що мають значення для вирішення справи. Допустимість доказів передбачає, що обставини, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами, а докази, отримані з порушенням закону, не повинні використовуватися як підстава для судового рішення. Ці принципи мають важливе значення для забезпечення якості доказового матеріалу, оскільки обмежують можливість використання випадкової, неналежної, недостовірної або незаконно отриманої інформації. Їх реалізація сприяє процесуальній дисципліні сторін і забезпечує обґрунтованість судового рішення.

⁵ Васильєв С. В. Цивільний процес : підручник. Київ : Алерта, 2019. 506 с.

Принцип безпосередності дослідження доказів означає, що суд повинен самостійно дослідити докази, на які посилаються сторони, заслухати пояснення учасників справи, показання свідків, висновки експертів, оглянути письмові, речові та електронні докази. Безпосередність забезпечує формування внутрішнього переконання суду не на основі формального ознайомлення з матеріалами справи, а в результаті повного процесуального дослідження доказової інформації. Реалізація цього принципу має особливе значення у справах, де вирішальними є показання свідків, експертні висновки, електронні докази або докази, достовірність яких оспорується сторонами. Саме безпосереднє дослідження доказів дозволяє суду оцінити не лише їх зміст, а й спосіб отримання, взаємозв'язок з іншими доказами, логічну узгодженість та доказову силу.

Окреме місце займає принцип вільної оцінки доказів судом. Його зміст полягає в тому, що жоден доказ не має для суду наперед встановленої сили, а оцінка доказів здійснюється судом за внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Водночас вільна оцінка доказів не означає судового свавілля. Суд повинен мотивувати, чому одні докази прийнято до уваги, а інші відхилено, які обставини визнано доведеними, а які — ні. Саме мотивованість судового рішення є зовнішнім проявом належної реалізації принципу вільної оцінки доказів. У доктрині цивільного процесу справедливо зазначається, що оцінка доказів є завершальним і водночас найбільш відповідальним етапом доказування, оскільки саме на цьому етапі фактичні дані набувають значення основи судового рішення⁶.

Реалізація принципів доказування у цивільному судочинстві відбувається на всіх етапах розгляду справи. На стадії відкриття провадження та підготовчого провадження вони проявляються у визначенні предмета доказування, встановленні строків подання доказів, вирішенні питань про

⁶ Ізарова І. О., Притика Ю. Д., Фурса С. Я. Цивільний процес України : навчальний посібник. Київ : ВД «Дакор», 2019. 276 с.

витребування доказів, призначення експертизи, виклик свідків. Під час розгляду справи по суті принципи доказування реалізуються через дослідження доказів, заслуховування учасників справи, перевірку достовірності доказової інформації та забезпечення можливості сторонам висловити позицію щодо кожного доказу. На завершальному етапі вони проявляються в оцінці доказів і мотивуванні судового рішення. Такий підхід свідчить, що принципи доказування мають не декларативний, а практичний характер, оскільки визначають реальний порядок здійснення доказової діяльності у цивільному процесі.

У сучасних умовах особливого значення набуває реалізація принципів доказування під час використання електронних доказів. Цифровізація суспільних відносин призвела до того, що значна частина юридично значущої інформації існує в електронній формі. Це вимагає дотримання тих самих принципових вимог, що й щодо традиційних доказів: електронний доказ має бути належним, допустимим, достовірним і достатнім у сукупності з іншими доказами. Водночас електронна форма доказової інформації ускладнює перевірку її походження, цілісності, автентичності та незмінності. Тому реалізація принципів доказування у таких випадках потребує особливої уваги до способу отримання електронного доказу, технічних умов його збереження, можливості ідентифікації автора або джерела інформації, а також процесуального порядку його подання до суду⁷.

Отже, принципи доказування у цивільному судочинстві є системою основоположних правових вимог, які забезпечують законність, справедливість, послідовність і ефективність встановлення фактичних обставин справи. До них належать верховенство права, змагальність сторін, процесуальна рівність, диспозитивність, належність і допустимість доказів, безпосередність їх дослідження та вільна оцінка доказів судом.

⁷ Бортнік О. Г., Кройтор В. А., Тихонова М. А. та ін. Цивільний процес : навчальний посібник. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2022. 336 с.

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА ДОКАЗІВ ТА ПРОЦЕС ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

2.1. Поняття, класифікація та види доказів у цивільному процесі

Докази у цивільному процесі становлять основу встановлення фактичних обставин справи, оскільки саме через них суд отримує процесуально значущу інформацію про наявність або відсутність фактів, що мають значення для правильного вирішення цивільного спору. У цивільному судочинстві доказ не є будь-якою інформацією про спірні правовідносини, а лише такою інформацією, яка відповідає вимогам процесуального закону, подана у встановленій формі, стосується предмета доказування та може бути перевірена судом і учасниками справи. Саме тому поняття доказу в цивільному процесі поєднує два взаємопов'язані елементи: змістовий, тобто фактичні дані про обставини справи, і процесуальний, тобто передбачену законом форму існування та використання таких даних у судовому провадженні.

Відповідно до Цивільного процесуального кодексу України доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, а також інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Це законодавче визначення свідчить про те, що доказ у цивільному процесі виконує не самотійну, а службову функцію: він використовується не заради самого подання інформації, а для встановлення юридично значущих фактів. Такими фактами можуть бути, наприклад, факт укладення договору, факт невиконання зобов'язання, факт заподіяння шкоди, факт належності майна, факт родинних відносин, факт проживання однією сім'єю, факт сплати коштів тощо. Отже, доказ має значення лише тоді, коли він пов'язаний із предметом доказування у конкретній справі.

У конституційно-правовому аспекті докази є важливою гарантією реалізації права на судовий захист і права на справедливий судовий розгляд. Конституція України закріплює право кожної особи на захист її прав і свобод судом, а також визначає змагальність сторін і свободу в наданні ними суду своїх доказів як одну з основних засад судочинства⁸. Це означає, що докази у цивільному процесі мають не лише процесуальне, а й правозахисне значення. Через подання доказів особа реалізує можливість обґрунтувати свої вимоги або заперечення, впливати на встановлення фактичних обставин справи та домагатися ухвалення судового рішення на свою користь. Водночас суд, використовуючи докази, забезпечує не формальний, а реальний розгляд спору, заснований на перевірених фактичних даних.

Правова природа доказів у цивільному процесі полягає в тому, що вони виступають засобом процесуального пізнання обставин справи. Суд не є безпосереднім учасником матеріальних правовідносин, із яких виник спір, тому він встановлює факти не шляхом особистого сприйняття подій, а через дослідження доказової інформації. У цьому полягає особливість судового пізнання: воно завжди опосередковане доказами та здійснюється в межах процесуальної форми. Тому значення має не лише зміст доказу, а й спосіб його отримання, форма подання, можливість перевірки та оцінки у сукупності з іншими доказами. Якщо інформація не відповідає вимогам цивільного процесуального закону, вона не може бути покладена в основу судового рішення, навіть якщо фактично стосується спірних правовідносин.

Цивільний процесуальний кодекс України визначає, що дані, які мають значення для справи, встановлюються такими засобами доказування, як письмові, речові та електронні докази, висновки експертів і показання свідків. Таким чином, законодавець закріплює вичерпну систему основних процесуальних форм, у яких доказова інформація може бути використана у цивільному судочинстві. Важливо розмежовувати поняття доказу і засобу

⁸ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

доказування. Доказом є фактичні дані про обставини справи, а засіб доказування — це процесуальна форма, через яку такі дані доводяться до суду. Наприклад, документ як письмовий доказ є засобом фіксації інформації, тоді як доказове значення має зміст цього документа, який підтверджує чи спростовує певну обставину.

Для правильного розуміння системи доказів важливе значення має їх класифікація. Класифікація доказів у цивільному процесі дозволяє впорядкувати різні види доказової інформації, визначити особливості її використання, оцінки та процесуального значення. У науці цивільного процесу докази традиційно класифікують за різними критеріями: за джерелом отримання інформації, за способом формування, за зв'язком із обставинами справи, за характером доказової інформації, за процесуальною формою закріплення. Такий підхід має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки допомагає суду й учасникам справи правильно визначити доказову силу кожного доказу, його місце у системі доказів і значення для встановлення предмета доказування⁹.

За джерелом формування доказової інформації докази можуть бути особистими, речовими та змішаними. Особистими є докази, джерелом яких виступає людина, зокрема показання свідків, пояснення учасників справи, висновки експертів. Речові докази пов'язані з матеріальними об'єктами, які своїми властивостями, ознаками, місцезнаходженням або станом можуть підтверджувати певні обставини справи. Змішаний характер можуть мати окремі докази, в яких поєднуються ознаки особистого та речового джерела, наприклад висновок експерта, що ґрунтується на спеціальних знаннях особи, але формується в результаті дослідження певних матеріальних об'єктів або документів. Така класифікація дозволяє враховувати природу джерела доказової інформації та особливості її перевірки.

⁹ Голубева Н. Ю., Андронов І. В., Волкова Н. В. Доказування та докази в цивільному судочинстві : навчально-методичний посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 68 с.

За способом формування докази поділяються на первинні та похідні. Первинними є докази, які безпосередньо відображають певну обставину справи або походять із першоджерела. Наприклад, оригінал договору, первинний бухгалтерський документ, оригінал електронного листування або безпосередні показання очевидця можуть вважатися первинними доказами. Похідними є докази, які відтворюють зміст іншого доказу або отримані через проміжне джерело, зокрема копія документа, переказ інформації іншою особою, роздруківка електронного повідомлення без можливості перевірити його походження. Поділ доказів на первинні та похідні не означає автоматичної переваги одних над іншими, однак має значення для оцінки їх достовірності та доказової сили.

За характером зв'язку з обставинами, що підлягають доказуванню, докази поділяють на прямі та непрямі. Прямий доказ безпосередньо підтверджує або спростовує певний юридично значущий факт. Наприклад, письмовий договір прямо підтверджує факт його укладення, а квитанція — факт сплати коштів. Непрямі докази не підтверджують обставину безпосередньо, але у сукупності з іншими доказами дозволяють зробити логічний висновок про її наявність або відсутність. Значення непрямих доказів особливо важливе у справах, де прямі докази відсутні або їх отримання є ускладненим. Водночас використання непрямих доказів потребує особливо ретельної оцінки їх взаємозв'язку, узгодженості та достатності для обґрунтованого висновку суду.

За процесуальною формою докази поділяються на письмові, речові, електронні докази, висновки експертів і показання свідків. Письмовими доказами є документи, акти, договори, довідки, листи, розписки, бухгалтерські документи, інші матеріальні носії інформації, які містять відомості про обставини, що мають значення для справи. Вони є одним із найпоширеніших видів доказів у цивільному процесі, оскільки більшість цивільних правовідносин оформлюється або підтверджується письмовими документами. Особливе значення письмові докази мають у справах, пов'язаних із

договірними зобов'язаннями, спадкуванням, правом власності, сімейними та трудовими правовідносинами.

Речові докази — це предмети матеріального світу, які своїм існуванням, станом, властивостями або місцем знаходження можуть підтверджувати обставини, що мають значення для справи. У цивільному процесі речові докази можуть використовуватися, наприклад, у справах про відшкодування шкоди, захист права власності, усунення перешкод у користуванні майном, встановлення факту пошкодження речі тощо. Їх особливість полягає в тому, що доказове значення має не текстова інформація, а фізичні ознаки об'єкта, його якість, стан, пошкодження, розташування або інші матеріальні характеристики. Тому дослідження речових доказів часто потребує огляду, фіксації їх стану, а в окремих випадках — залучення експерта.

Електронні докази є відносно новим, але надзвичайно важливим видом доказів у цивільному процесі. Відповідно до ЦПК України електронними доказами є інформація в електронній цифровій формі, що містить дані про обставини справи, зокрема електронні документи, веб-сайти, текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Їх поява у процесуальному законодавстві зумовлена цифровізацією суспільних відносин і поширенням електронних способів комунікації. Електронні докази мають значний потенціал у цивільному судочинстві, однак водночас створюють низку практичних труднощів, пов'язаних із перевіркою автентичності, цілісності, джерела походження, часу створення та незмінності електронної інформації¹⁰.

Показання свідків як вид доказів полягають у повідомленні особою відомостей про обставини, які їй відомі та мають значення для справи. Свідчення можуть бути важливими у випадках, коли певні обставини не були зафіксовані документально або коли необхідно підтвердити фактичну поведінку сторін, обставини виконання зобов'язання, проживання, передачу

¹⁰ Рудько К. А. Особливості подання доказів у цивільному процесі України. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 5. С. 261–262. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2020/66.pdf

майна, характер відносин між особами тощо. Водночас показання свідків потребують критичної оцінки, оскільки вони залежать від пам'яті, сприйняття, добросовісності та заінтересованості особи. Тому суд оцінює такі докази не ізольовано, а в сукупності з іншими матеріалами справи.

Висновок експерта є самостійним засобом доказування, що використовується у випадках, коли для встановлення певних обставин необхідні спеціальні знання у сфері науки, техніки, мистецтва, медицини, будівництва, економіки чи іншої галузі. У цивільному процесі експертні висновки мають значення, наприклад, у справах про визначення розміру шкоди, встановлення технічного стану об'єкта, оцінку майна, визначення батьківства, встановлення причин пошкодження речі тощо. При цьому висновок експерта не має для суду наперед встановленої сили, а оцінюється разом з іншими доказами. Суд може погодитися з висновком експерта, відхилити його або призначити додаткову чи повторну експертизу, якщо висновок є неповним, неясним або викликає обґрунтовані сумніви.

Важливою характеристикою доказів є їх належність, допустимість, достовірність і достатність. Належність означає, що доказ містить інформацію щодо предмета доказування. Допустимість пов'язана з відповідністю доказу вимогам закону щодо форми, способу отримання та можливості використання у процесі. Достовірність означає, що доказ відображає реальні обставини справи, а достатність визначається можливістю на підставі сукупності доказів зробити переконливий висновок про наявність або відсутність відповідних фактів. У науковій літературі звертається увага, що належність і допустимість характеризують властивості доказу, тоді як достовірність, доказова вага та достатність більше пов'язані з оцінкою доказів судом¹¹. Такий підхід є важливим, оскільки дозволяє розмежувати питання прийняття доказу до розгляду та питання його значення для остаточного вирішення справи.

¹¹ Пільков К. Властивості доказів та критерії їх оцінювання. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 4. С. 86–99. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/15.pdf>

Отже, докази у цивільному процесі — це передбачені процесуальним законом фактичні дані, на підставі яких суд встановлює обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Їх система охоплює письмові, речові, електронні докази, висновки експертів і показання свідків. Класифікація доказів за джерелом, способом формування, характером зв'язку з предметом доказування та процесуальною формою має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки дозволяє правильно визначити місце кожного доказу у доказовій системі конкретної справи. У конституційно-правовому вимірі докази є інструментом реалізації права на судовий захист, принципу змагальності та процесуальної рівності сторін, а тому їх належне використання є необхідною умовою справедливого й ефективного цивільного судочинства.

2.2. Процесуальний порядок збирання, подання, дослідження та оцінки доказів

Процесуальний порядок збирання, подання, дослідження та оцінки доказів у цивільному судочинстві є одним із ключових елементів механізму доказування, оскільки саме він визначає, яким чином фактична інформація набуває значення судового доказу та може бути використана судом при вирішенні справи. У цивільному процесі доказування здійснюється виключно в межах процесуальної форми, встановленої Цивільним процесуальним кодексом України. Така форма має важливе конституційно-правове значення, адже забезпечує реалізацію права особи на судовий захист, принципу змагальності сторін, рівності учасників процесу та права на справедливий судовий розгляд. Саме дотримання встановленого законом порядку роботи з доказами гарантує, що судові рішення ґрунтуватиметься на належних, допустимих, достовірних і достатніх доказах.

Збирання доказів у цивільному процесі являє собою діяльність учасників справи, спрямовану на виявлення, отримання та підготовку доказової інформації для подання її до суду. На відміну від кримінального процесу, у цивільному судочинстві основний обов'язок доказування покладається саме

на сторони. Це відповідає принципу змагальності, відповідно до якого кожна сторона повинна самостійно обґрунтовувати свої вимоги або заперечення. Суд, як правило, не збирає докази з власної ініціативи, а забезпечує процесуальні умови для реалізації сторонами їхніх прав, вирішує клопотання про витребування доказів та контролює дотримання процесуального порядку.

Збирання доказів може здійснюватися у різних формах залежно від характеру правовідносин і виду доказів. Сторони можуть отримувати документи, довідки, договори, електронне листування, аудіо- та відеозаписи, звертатися до установ і організацій за необхідною інформацією, ініціювати проведення експертизи. Водночас збирання доказів повинно здійснюватися законними способами, оскільки докази, отримані з порушенням закону, не можуть бути покладені в основу судового рішення. Особливе значення це має щодо електронних доказів, де важливими є питання автентичності, джерела походження та можливості перевірки інформації.

Подання доказів полягає у переданні їх суду в установленому законом порядку. ЦПК України передбачає, що позивач подає докази разом із позовною заявою, відповідач — разом із відзивом, а треті особи — разом із письмовими поясненнями¹². Такий порядок спрямований на забезпечення своєчасного розгляду справи та недопущення затягування процесу. Він також дозволяє суду на підготовчій стадії визначити предмет доказування та обсяг доказового матеріалу.

Важливе значення мають строки подання доказів. Якщо учасник справи не подав доказ у встановлений строк, він повинен обґрунтувати причини неможливості його своєчасного подання. У разі відсутності поважних причин суд може відмовити у прийнятті такого доказу. Це спрямовано на забезпечення процесуальної дисципліни та недопущення зловживання процесуальними правами.

¹² Цивільний процес : навчальний посібник / кол. авт. : К. Р. Резворович, О. С. Юнін, М. П. Юніна та ін. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2023. 224 с.

Важливим елементом доказового процесу є витребування доказів судом. Воно застосовується у випадках, коли особа не може самостійно отримати необхідний доказ. У такому разі учасник справи має право подати клопотання про витребування доказу, зазначивши, який саме доказ необхідно отримати, які обставини він підтверджує та з яких причин особа не може подати його самостійно¹³. Водночас витребування доказів не означає перекладення обов'язку доказування на суд, оскільки суд лише сприяє отриманню доказів, але не формує доказову базу замість сторін.

Окреме значення має забезпечення доказів, яке застосовується тоді, коли існує ризик втрати доказу або ускладнення його подання в майбутньому. Забезпечення доказів може здійснюватися шляхом допиту свідка, призначення експертизи, огляду доказів або витребування документів. Особливо актуальним цей інститут є щодо електронних доказів, інформації з вебсайтів чи електронного листування, які можуть бути швидко змінені або видалені.

Після подання доказів до суду відбувається їх дослідження. Дослідження доказів — це процесуальна діяльність суду та учасників справи, спрямована на перевірку й аналіз доказової інформації. Суд повинен безпосередньо дослідити письмові, речові та електронні докази, заслухати свідків, експертів та пояснення сторін. Безпосередність дослідження доказів є важливою гарантією справедливого судового розгляду, оскільки суд не може ухвалювати рішення на підставі доказів, які не були досліджені у судовому засіданні.

Особливості дослідження доказів залежать від їх виду. Письмові докази досліджуються шляхом оголошення їх змісту та огляду оригіналів або копій. Речові докази досліджуються через огляд їх властивостей і стану. Показання свідків перевіряються шляхом допиту, а висновки експертів — через аналіз їх змісту та методики дослідження. Електронні докази потребують особливої уваги до перевірки їх автентичності, цілісності та способу збереження.

¹³ Кондрат'єва Л. А. Електронні докази в цивільному судочинстві в період воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 3. С. 90–93. URL: https://lsei.org.ua/3_2022/18.pdf

Завершальним етапом доказового процесу є оцінка доказів. Відповідно до ЦПК України суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному та безпосередньому дослідженні доказів. Жоден доказ не має для суду наперед встановленої сили. Суд оцінює кожний доказ окремо та у сукупності з іншими доказами, встановлюючи їх належність, допустимість, достовірність і достатність.

Внутрішнє переконання суду не означає необмеженого розсуду. Суд зобов'язаний мотивувати, чому певні докази прийняті до уваги, а інші відхилені. Саме мотивованість оцінки доказів є гарантією законності та обґрунтованості судового рішення. Якщо суд не надає оцінки доказам сторони або формально їх відхиляє, це може свідчити про порушення права на справедливий судовий розгляд.

Оцінка доказів здійснюється з урахуванням їх належності, допустимості, достовірності та достатності. Належність означає зв'язок доказу з предметом доказування, допустимість — відповідність вимогам закону щодо форми та способу отримання, достовірність — здатність правильно відображати фактичні обставини справи, а достатність — можливість на підставі сукупності доказів зробити обґрунтований висновок щодо обставин справи¹⁴.

Отже, процесуальний порядок збирання, подання, дослідження та оцінки доказів є цілісною системою процесуальних дій, спрямованих на встановлення фактичних обставин цивільної справи. Збирання доказів забезпечує формування доказової бази, подання доказів вводить їх у процесуальний обіг, дослідження дозволяє перевірити їх зміст і достовірність, а оцінка доказів завершує доказову діяльність формуванням висновків суду. Дотримання цього порядку має важливе конституційно-правове значення, оскільки забезпечує реалізацію права на судовий захист, принципу змагальності та справедливого судового розгляду.

¹⁴ Яніцька І. А. Доказування та докази в цивільному судочинстві : навчально-методичний посібник. Одеса : Фенікс, 2024. 80 с.

РОЗДІЛ 3

СПЕЦИФІКА ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

3.1. Розподіл обов'язку доказування та стандарти доказування у цивільному процесі

Розподіл обов'язку доказування та стандарти доказування належать до ключових елементів цивільного процесуального доказування, оскільки саме вони визначають, хто повинен доводити певні обставини у справі та який рівень переконливості доказів є достатнім для визнання таких обставин встановленими. У цивільному судочинстві доказування нерозривно пов'язане з конституційними гарантіями права на судовий захист, рівності учасників процесу та змагальності сторін. Конституція України закріплює, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом, а однією з основних засад судочинства є змагальність сторін і свобода в наданні ними суду своїх доказів та доведенні перед судом їх переконливості. Отже, розподіл обов'язку доказування має не лише процесуальне, а й конституційно-правове значення, оскільки забезпечує реальну можливість кожної сторони обґрунтувати свою позицію перед судом.

У загальному розумінні обов'язок доказування означає покладений на учасника справи процесуальний тягар доведення тих обставин, на які він посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Відповідно до Цивільного процесуального кодексу України кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається, крім випадків, встановлених законом. Це правило є базовим для цивільного процесу та відображає його приватноправову природу. Оскільки цивільний спір виникає між юридично рівними суб'єктами, саме сторони повинні бути активними у формуванні доказової бази, визначенні фактичних підстав своїх вимог і заперечень, поданні доказів та доведенні їх переконливості перед судом.

Розподіл обов'язку доказування тісно пов'язаний із предметом доказування у конкретній цивільній справі. Предмет доказування становлять

обставини, які необхідно встановити для правильного вирішення спору. Такі обставини визначаються на підставі заявлених позовних вимог, заперечень відповідача, пояснень інших учасників справи та норм матеріального права, які підлягають застосуванню. Саме матеріально-правові норми значною мірою визначають, які факти повинна довести кожна сторона. Наприклад, позивач у справі про стягнення заборгованості має довести факт виникнення зобов'язання, його невиконання або неналежне виконання та розмір боргу, тоді як відповідач може доводити факт належного виконання, припинення зобов'язання, вплив позовної давності або інші обставини, що спростовують вимоги позивача.

Водночас обов'язок доказування не слід ототожнювати лише з формальним поданням доказів. Він охоплює ширший зміст: визначення обставин, які необхідно підтвердити; пошук і збирання доказів; своєчасне подання їх до суду; участь у дослідженні доказів; аргументацію їх належності, допустимості, достовірності та достатності. Якщо сторона не виконує покладений на неї обов'язок доказування, вона несе ризик несприятливих процесуальних наслідків. Це означає, що недоведеність певної обставини, на яку посиляється сторона, може призвести до відмови в задоволенні її вимоги або неврахування відповідного заперечення¹⁵.

У цивільному процесі діє загальне правило, за яким суд не збирає докази замість сторін. Такий підхід впливає із принципу змагальності та диспозитивності. Суд повинен залишатися неупередженим арбітром, який створює сторонам рівні процесуальні можливості, але не формує доказову позицію жодної з них. Водночас це не означає повної пасивності суду. Суд може сприяти учаснику справи у витребуванні доказу, якщо особа обґрунтує неможливість самостійного його отримання. Така процесуальна допомога не змінює загального правила про розподіл обов'язку доказування, а лише забезпечує ефективну реалізацію права сторони на доступ до доказів.

¹⁵ Рябченко Ю. Ю. Стандарт доказування в цивільному процесуальному праві: постановка проблеми. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 2. С. 136–139. URL: https://lsej.org.ua/2_2020/37.pdf

Особливістю цивільного процесу є наявність випадків, коли загальне правило розподілу обов'язку доказування може змінюватися. Йдеться про правові презумпції, визнані обставини, загальновідомі факти, преюдиційні обставини та інші підстави звільнення від доказування. Наприклад, якщо певна обставина визнається іншою стороною, вона може не потребувати доказування, якщо у суду немає обґрунтованих сумнівів щодо добровільності та достовірності такого визнання. Так само обставини, встановлені судовим рішенням, що набрало законної сили, можуть мати преюдиційне значення в іншій справі за участю тих самих осіб або у випадках, передбачених законом¹⁶. Такі правила спрямовані на процесуальну економію, стабільність судових рішень і недопущення повторного доведення вже встановлених фактів.

Розподіл обов'язку доказування має важливе значення для забезпечення процесуальної рівності сторін. Він не повинен створювати необґрунтованих переваг для однієї сторони або покладати на іншу сторону надмірний доказовий тягар. У цьому аспекті суд повинен ураховувати характер спірних правовідносин, доступність доказів для кожної сторони, наявність спеціальних знань або інформаційної переваги, а також добросовісність поведінки учасників процесу. Наприклад, у певних категоріях справ одна сторона може фактично володіти більшою частиною доказової інформації, тому інша сторона потребує процесуальних механізмів для її отримання. Саме тому інститут витребування доказів судом має важливе значення для підтримання реальної, а не лише формальної рівності учасників процесу.

Окремого значення у цивільному процесі набуває питання стандартів доказування. Стандарт доказування можна розуміти як визначений рівень переконливості доказів, за наявності якого суд може визнати певну обставину доведеною. Якщо обов'язок доказування відповідає на питання, хто повинен доводити певний факт, то стандарт доказування відповідає на питання, наскільки переконливо цей факт має бути доведений. У науковій літературі

¹⁶ Самілик Л. О., Огнев'юк Т. В. Стандарти доказування у цивільному судочинстві. Нове українське право. 2022. № 2. URL: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.11>

зазначається, що стандарт доказування пов'язаний із тягарем доказування і виступає своєрідним порогом, після досягнення якого факт може вважатися встановленим. Такий підхід має істотне значення для цивільного процесу, оскільки дозволяє уникнути невизначеності при оцінці доказів і підвищує передбачуваність судового розгляду.

У цивільному судочинстві стандарт доказування відрізняється від стандарту, характерного для кримінального процесу. Якщо у кримінальному провадженні ключове значення має стандарт доведення «поза розумним сумнівом», то у цивільному процесі більш прийнятним є стандарт переваги доказів або балансу ймовірностей. Його сутність полягає в тому, що обставина може визнаватися доведеною, якщо надані на її підтвердження докази є більш переконливими, ніж докази, подані на її спростування. Такий стандарт відповідає природі цивільного спору, в якому вирішується конфлікт приватних інтересів, а не питання кримінальної відповідальності особи. Саме тому у цивільному процесі не вимагається абсолютної достовірності кожного факту, однак необхідним є такий рівень переконливості, який дозволяє суду зробити обґрунтований висновок про перевагу однієї позиції над іншою.

Водночас у національному цивільному процесуальному законодавстві поняття стандарту доказування не завжди має достатньо чітке нормативне закріплення. ЦПК України оперує категоріями належності, допустимості, достовірності та достатності доказів, а також внутрішнього переконання суду. Проте саме ці категорії фактично виконують функцію орієнтирів для визначення того, чи досягнуто необхідного рівня доведеності. У наукових дослідженнях підкреслюється, що для цивільного судочинства умовно визначеним є стандарт достатності доказів, але на практиці також застосовується стандарт «баланс ймовірностей»¹⁷. Це свідчить про поступове

¹⁷ Васильєв С. В. Стандарти доказування у процесуальному праві України: галузева обумовленість та новітні ознаки. Проблеми законності. 2025. № 170. С. 83–102. URL: <https://plaw.nlu.edu.ua/article/download/335161/329776/793659>

наближення українського цивільного процесу до сучасних європейських підходів до доказування.

Стандарти доказування мають важливе значення для оцінки доказів судом. Суд не може обмежитися формальним переліком поданих доказів, а повинен встановити, чи є їх сукупність достатньою для висновку про доведеність відповідної обставини. При цьому оцінка доказів здійснюється за внутрішнім переконанням суду, але таке переконання повинно бути обґрунтованим, логічним і мотивованим. Внутрішнє переконання не є суб'єктивною довільністю судді, а формується на підставі всебічного, повного, об'єктивного та безпосереднього дослідження доказів. Стандарт доказування фактично встановлює межу, після якої суд може визнати факт доведеним, а досягнення цієї межі має бути відображене у мотивувальній частині судового рішення.

Значення стандартів доказування посилюється в умовах змагального цивільного процесу. Оскільки кожна сторона подає власні докази і доводить їх переконливість, суд повинен не просто визначити, чи наявні докази на підтвердження певної обставини, а й порівняти їх із доказами протилежної сторони. У цьому аспекті стандарт балансу ймовірностей є найбільш придатним для цивільного судочинства, оскільки дозволяє суду оцінювати не ізольовані докази, а їх співвідношення. Якщо версія однієї сторони є більш переконливою, логічною та підтвердженою доказами, ніж версія іншої сторони, суд може покласти її в основу рішення. Саме такий підхід відповідає природі цивільного спору та завданню ефективного захисту суб'єктивних прав.

Водночас застосування стандартів доказування не повинно знижувати вимоги до якості доказів. Баланс ймовірностей не означає можливості ухвалення рішення на підставі припущень або слабкої доказової бази. Докази повинні бути належними, допустимими, достовірними, а їх сукупність — достатньою для висновку суду. Тому стандарт доказування необхідно розглядати у зв'язку з усією системою правил доказування. Він не замінює

вимоги до доказів, а визначає необхідний рівень переконливості вже дослідженої доказової сукупності. У цьому полягає його практичне значення для забезпечення законності й обґрунтованості судового рішення.

У сучасному цивільному процесі розподіл обов'язку доказування та стандарти доказування виконують також функцію запобігання процесуальним зловживанням. Сторона, яка заявляє вимогу або заперечення, повинна розуміти, що простого посилання на певні обставини недостатньо. Вона має подати належні докази та довести їх переконливість. Водночас інша сторона не може обмежитися пасивним запереченням, якщо вона посилається на власні факти, що спростовують позицію опонента. Такий підхід сприяє добросовісній процесуальній поведінці, концентрації доказів і своєчасному розгляду справи.

Отже, розподіл обов'язку доказування у цивільному процесі визначає процесуальну відповідальність сторін за доведення тих обставин, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень. Його реалізація ґрунтується на принципах змагальності, диспозитивності, рівності сторін і права на судовий захист. Стандарти доказування, зі свого боку, визначають рівень переконливості доказів, необхідний для визнання певної обставини доведеною. Для цивільного процесу найбільш характерним є підхід, близький до стандарту переваги доказів або балансу ймовірностей, за якого суд оцінює, яка з позицій сторін є більш переконливою з огляду на подані докази. У сукупності ці елементи забезпечують ефективність доказування, передбачуваність судового розгляду та ухвалення обґрунтованого судового рішення.

3.2. Особливості використання окремих засобів доказування (письмові, електронні, показання свідків, висновки експертів)

Особливості використання окремих засобів доказування у цивільному судочинстві визначаються їх правовою природою, способом формування доказової інформації, процесуальною формою подання, порядком дослідження та критеріями оцінки судом. Цивільний процесуальний кодекс

України закріплює, що дані, на підставі яких суд встановлює обставини справи, можуть встановлюватися письмовими, речовими й електронними доказами, висновками експертів та показаннями свідків. Отже, кожен засіб доказування має самостійне процесуальне значення, однак жоден із них не має наперед встановленої сили. Суд оцінює докази за внутрішнім переконанням, ураховуючи їх належність, допустимість, достовірність, достатність і взаємний зв'язок у сукупності з іншими доказами. У конституційно-правовому аспекті використання засобів доказування пов'язане з реалізацією права на судовий захист, принципу змагальності сторін і рівності учасників процесу, адже саме через подання та дослідження доказів сторони доводять обґрунтованість своїх вимог і заперечень.

Письмові докази традиційно займають важливе місце у цивільному процесі, оскільки значна частина цивільних, сімейних, трудових, спадкових, договірних та інших приватноправових відносин оформлюється або підтверджується документами. Відповідно до ЦПК України письмовими доказами є документи, крім електронних документів, які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору¹⁸. До таких доказів можуть належати договори, акти приймання-передачі, розписки, квитанції, довідки, листи, накази, рішення органів управління юридичних осіб, медичні документи, банківські виписки, документи бухгалтерського обліку та інші письмові матеріали. Їх значення полягає в тому, що вони часто безпосередньо фіксують юридично значущі факти: виникнення правовідносин, виконання або невиконання зобов'язання, передачу майна, здійснення платежу, наявність домовленостей між сторонами.

Особливість письмових доказів полягає у відносній стабільності їх змісту та можливості перевірки форми, реквізитів, походження й зв'язку з предметом доказування. Проте письмовий доказ не може оцінюватися лише за

¹⁸ Чернявська О. С. Висновок експерта як засіб доказування у цивільному судочинстві України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 92, ч. 1. С. 595–601. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2026/01/87.pdf>

формальною наявністю документа у матеріалах справи. Суд повинен перевірити, чи має документ відношення до спірних правовідносин, чи відповідає він вимогам закону, чи є належним чином засвідченим, чи не містить ознак виправлення або підроблення, чи узгоджується з іншими доказами. Якщо для певного правочину законом передбачена письмова форма, то саме письмові докази набувають особливого значення для підтвердження факту його вчинення. Водночас навіть належний за формою документ не звільняє суд від обов'язку оцінити його зміст у сукупності з усіма матеріалами справи.

ЦПК України передбачає можливість подання письмових доказів в оригіналі або в належним чином засвідченій копії, якщо інше не встановлено законом. Це правило має важливе практичне значення, оскільки у багатьох випадках сторони подають до суду саме копії документів. Якщо інша сторона заперечує відповідність копії оригіналу або якщо для вирішення справи має значення дослідження саме оригіналу документа, суд може вимагати його подання. У разі неподання оригіналу письмового доказу суд оцінює це з урахуванням обставин справи, поведінки сторін і значення відповідного доказу для встановлення юридично значущих фактів. Отже, письмові докази є найбільш поширеним, але не автоматично вирішальним засобом доказування¹⁹.

Електронні докази є одним із найактуальніших засобів доказування у сучасному цивільному судочинстві. Їх поява та активне використання зумовлені цифровізацією суспільних відносин, поширенням електронного документообігу, електронної комерції, дистанційної комунікації та функціонуванням електронного суду. ЦПК України визначає електронні докази як інформацію в електронній цифровій формі, що містить дані про обставини справи, зокрема електронні документи, вебсайти, текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в

¹⁹ Линчак В. П., Дяченко С. В. Свідок як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 6. С. 60–63. URL: https://www.lsej.org.ua/6_2021/17.pdf

електронній формі. У науковій літературі слушно зазначається, що електронні докази були офіційно запроваджені як самостійний засіб доказування у цивільному процесі після реформи процесуального законодавства 2017 року, однак їх доказовий потенціал і надалі потребує належного процесуального опрацювання²⁰.

Специфіка електронних доказів полягає в тому, що їх зміст нерозривно пов'язаний із технічним носієм, програмним середовищем, метаданими, способом створення, збереження й передачі інформації. На відміну від письмового доказу, електронний доказ може існувати у формі файлу, електронного повідомлення, зображення, аудіо- чи відеозапису, даних із вебсторінки, електронного листа або запису з інформаційної системи. Тому для суду важливим є не лише зміст такої інформації, а й можливість перевірити її автентичність, цілісність, джерело походження, дату створення, факт зміни або відсутності втручання. У доктрині звертається увага, що відсутність універсальних критеріїв допустимості електронних доказів ускладнює їх оцінку та може спричиняти неоднакові підходи у правозастосуванні²¹.

Електронні докази можуть подаватися в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним підписом у випадках, передбачених законом. Практичну складність становить те, що учасники справи нерідко подають роздруковки електронного листування, скріншоти повідомлень, копії сторінок вебсайтів або фотозображення екрана. Такі матеріали можуть мати доказове значення, але лише за умови, що суд може встановити їх походження, зв'язок із конкретною особою, незмінність змісту та належність до обставин справи. Тому при використанні електронних доказів особливого значення набувають питання фіксації інформації, засвідчення її достовірності, збереження первинного електронного файлу, подання метаданих, використання

²⁰ Завгородня Ю. В. Роль електронних доказів у цивільному судочинстві в умовах воєнного стану. Південноукраїнський правничий часопис. 2023. № 6. С. 25–28. URL: https://pjuv.nuoua.od.ua/v6_2023/6.pdf

²¹ Коваленко А. О. Особливості електронних доказів як засобу доказування в цивільному судочинстві. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 7. С. 110–114. URL: https://lsej.org.ua/7_2023/23.pdf

кваліфікованого електронного підпису або інших технічних способів підтвердження автентичності.

Показання свідків як засіб доказування мають іншу правову природу, оскільки джерелом доказової інформації виступає фізична особа, якій відомі певні обставини справи. Відповідно до ЦПК України показаннями свідка є повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Свідок не є стороною спору, однак бере участь у процесі з метою повідомлення суду відомостей, отриманих шляхом особистого сприйняття подій, дій або фактів. У наукових дослідженнях підкреслюється, що показання свідка відіграють важливу роль у системі доказів цивільного судочинства, особливо тоді, коли певні обставини не були зафіксовані документально або потребують підтвердження через безпосереднє сприйняття особи.

Особливість показань свідків полягає в їх персональному й суб'єктивному характері. На відміну від письмових чи речових доказів, показання свідка залежать від пам'яті, сприйняття, здатності правильно відтворити обставини, а також від можливого особистого ставлення до сторін. Саме тому суд повинен з'ясовувати джерело обізнаності свідка, характер його відносин зі сторонами, послідовність, логічність і узгодженість показань з іншими доказами. Свідок повинен повідомляти не власні припущення або оцінки, а факти, які він сприймав особисто. Якщо особа не може вказати джерело своєї обізнаності, такі показання мають обмежене доказове значення або можуть бути оцінені критично.

Показання свідків особливо важливі у справах, де фактичні обставини виникли поза письмовим оформленням або коли документи не збереглися. Наприклад, вони можуть використовуватися для підтвердження факту проживання однією сім'єю, фактичної передачі речі, обставин заподіяння шкоди, поведінки сторін до або після виникнення спору, умов користування майном. Водночас у цивільному процесі існують обмеження щодо можливості підтвердження окремих обставин показаннями свідків, якщо законом встановлено необхідність використання певного засобу доказування. Тому суд

повинен оцінювати не лише зміст показань, а й їх допустимість для підтвердження конкретної обставини.

Висновок експерта є засобом доказування, який використовується тоді, коли для встановлення обставин справи необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право. Відповідно до ЦПК України висновок експерта — це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові. Закон України «Про судову експертизу» визначає правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності, спрямованої на забезпечення правосуддя незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою²². У цивільному процесі висновок експерта має істотне значення у справах, де суд не може самостійно встановити певні обставини без спеціальних знань, наприклад у питаннях оцінки майна, будівельно-технічного стану об'єктів, причин пошкодження речей, медичних обставин, психічного стану особи, почеркознавчих або товарознавчих досліджень.

Особливість висновку експерта полягає в тому, що він поєднує науково-спеціальний і процесуальний елементи. З одного боку, експерт застосовує спеціальні знання, методики й дослідницькі прийоми. З іншого боку, результат його діяльності набуває процесуального значення лише тоді, коли висновок відповідає вимогам закону, стосується предмета доказування, містить відповіді на поставлені питання та може бути перевірений судом і учасниками справи. У сучасній науковій літературі зазначається, що висновок експерта як засіб доказування характеризується письмовою формою, зв'язком із предметом доказування, необхідністю спеціальних знань і докладним описом проведеного дослідження. Водночас висновок експерта не має наперед встановленої сили й оцінюється судом у сукупності з іншими доказами.

Важливо відмежовувати висновок експерта від висновку експерта у галузі права. ЦПК України передбачає можливість залучення експерта з

²² Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>

питань права, однак такий висновок не є доказом у справі, а має допоміжний, консультативний характер. Це пояснюється тим, що питання права вирішуються судом самостійно, а експертний висновок як доказ повинен стосуватися фактичних обставин, для встановлення яких потрібні спеціальні знання поза сферою права. Такий підхід відповідає принципу незалежності суду та його виключній компетенції щодо застосування норм права.

Отже, письмові докази, електронні докази, показання свідків і висновки експертів мають різну правову природу, але всі вони виконують спільну функцію — забезпечують встановлення обставин, що мають значення для правильного вирішення цивільної справи. Письмові докази є найбільш поширеним засобом підтвердження юридично значущих фактів, електронні докази відображають сучасну цифрову форму суспільних відносин, показання свідків забезпечують використання особистого сприйняття фактичних обставин, а висновки експертів дозволяють суду встановлювати факти, що потребують спеціальних знань. Ефективність використання кожного з цих засобів залежить від дотримання вимог належності, допустимості, достовірності та достатності доказів. У конституційно-правовому вимірі належне використання засобів доказування забезпечує реалізацію права на судовий захист, принципу змагальності, рівності сторін і обґрунтованості судового рішення.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було здійснено комплексний аналіз особливостей доказування у цивільному судочинстві, розкрито теоретико-правові засади доказової діяльності, досліджено систему доказів та процесуальний порядок їх використання, а також визначено специфіку застосування окремих засобів доказування у сучасному цивільному процесі України. Проведене дослідження дало змогу дійти висновку, що доказування є одним із центральних інститутів цивільного процесуального права, оскільки саме через нього забезпечується встановлення фактичних обставин справи, реалізація принципу справедливого судового розгляду та ухвалення законного й обґрунтованого судового рішення.

У ході роботи встановлено, що доказування у цивільному процесі має складну правову природу та виступає не лише процесуальною діяльністю сторін і суду, а й важливою конституційно-правовою гарантією реалізації права особи на судовий захист. Доведено, що сутність доказування полягає у врегульованій нормами цивільного процесуального права діяльності учасників справи та суду, спрямованій на встановлення обставин, які мають значення для правильного вирішення цивільної справи. При цьому доказування охоплює сукупність взаємопов'язаних процесуальних дій, пов'язаних зі збиранням, поданням, дослідженням, перевіркою та оцінкою доказів.

У роботі обґрунтовано, що принципи доказування є фундаментальною основою функціонування всього механізму доказової діяльності у цивільному судочинстві. Встановлено, що реалізація принципів верховенства права, змагальності сторін, диспозитивності, процесуальної рівності учасників справи, безпосередності дослідження доказів та вільної оцінки доказів судом забезпечує законність, об'єктивність і справедливість судового розгляду. Доведено, що саме через систему принципів забезпечується баланс між

процесуальною активністю сторін та обов'язком суду ухвалити обґрунтоване рішення на підставі повного й всебічного дослідження обставин справи.

Під час дослідження системи доказів у цивільному процесі з'ясовано, що докази є процесуально визначеними фактичними даними, за допомогою яких суд встановлює наявність або відсутність юридично значущих обставин. Встановлено, що класифікація доказів за джерелом формування, способом виникнення, характером зв'язку з предметом доказування та процесуальною формою має важливе теоретичне й практичне значення, оскільки дозволяє правильно визначити доказову силу конкретного доказу та його місце у системі доказування. Також доведено, що жоден доказ не має для суду наперед встановленої сили, а його значення визначається лише в результаті оцінки у сукупності з іншими доказами.

У роботі детально проаналізовано процесуальний порядок збирання, подання, дослідження та оцінки доказів у цивільному судочинстві. Встановлено, що процесуальна форма доказування виступає важливою гарантією дотримання прав учасників справи та забезпечення справедливого судового розгляду. З'ясовано, що своєчасність подання доказів, дотримання вимог щодо їх належності та допустимості, а також належна процесуальна організація їх дослідження мають безпосередній вплив на ефективність цивільного судочинства.

Окрему увагу в роботі приділено розподілу обов'язку доказування та стандартам доказування у цивільному процесі. Встановлено, що обов'язок доказування є одним із ключових проявів принципу змагальності сторін і полягає у необхідності доведення кожною стороною тих обставин, на які вона посиляється як на підставу своїх вимог або заперечень. З'ясовано, що сучасне цивільне судочинство України поступово формує підхід до застосування стандарту переваги доказів або балансу ймовірностей, який відповідає природі цивільного спору та забезпечує ефективність судового захисту приватних прав та інтересів.

У ході дослідження також визначено особливості використання окремих засобів доказування у цивільному процесі. Доведено, що письмові докази залишаються найбільш поширеним і традиційним засобом підтвердження юридично значущих фактів, тоді як електронні докази набувають дедалі більшого значення у зв'язку з цифровізацією суспільних відносин та розвитком електронного документообігу. Встановлено, що використання електронних доказів породжує низку практичних проблем, пов'язаних із перевіркою автентичності, цілісності та джерела походження інформації. Водночас показання свідків і висновки експертів залишаються важливими засобами доказування у випадках, коли встановлення обставин справи потребує безпосереднього сприйняття фактів або застосування спеціальних знань.

За результатами дослідження можна зробити загальний висновок, що доказування у цивільному судочинстві є складною багаторівневою процесуальною діяльністю, яка поєднує елементи процесуальної форми, юридичної аргументації та судового пізнання. Ефективність цивільного судочинства безпосередньо залежить від належної організації доказового процесу, дотримання принципів доказування, правильного розподілу обов'язку доказування та належного використання всіх передбачених законом засобів доказування. Саме через інститут доказування забезпечується реалізація конституційного права особи на справедливий судовий розгляд, захист порушених прав і свобод та ухвалення законного, обґрунтованого й справедливого судового рішення.

Таким чином, у процесі написання курсової роботи було досягнуто поставленої мети та виконано всі завдання, визначені у вступі. Проведене дослідження дозволило комплексно розкрити особливості доказування у цивільному судочинстві, визначити його теоретико-правові основи, охарактеризувати систему доказів, проаналізувати процесуальний порядок доказової діяльності та встановити специфіку використання окремих засобів доказування у сучасному цивільному процесі України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бортнік О. Г., Кройтор В. А., Тихонова М. А. та ін. Цивільний процес : навчальний посібник. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2022. 336 с.
2. Васильєв С. В. Стандарти доказування у процесуальному праві України: галузева обумовленість та новітні ознаки. Проблеми законності. 2025. № 170. С. 83–102. URL: <https://plaw.nlu.edu.ua/article/download/335161/329776/793659>
3. Васильєв С. В. Цивільний процес : підручник. Київ : Алерта, 2019. 506 с.
4. Голубєва Н. Ю., Андронов І. В., Волкова Н. В. Доказування та докази в цивільному судочинстві : навчально-методичний посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 68 с.
5. Завгородня Ю. В. Роль електронних доказів у цивільному судочинстві в умовах воєнного стану. Південноукраїнський правничий часопис. 2023. № 6. С. 25–28. URL: https://pjuv.nuoua.od.ua/v6_2023/6.pdf
6. Ізарова І. О., Притика Ю. Д., Фурса С. Я. Цивільний процес України : навчальний посібник. Київ : ВД «Дакор», 2019. 276 с.
7. Коваленко А. О. Особливості електронних доказів як засобу доказування в цивільному судочинстві. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 7. С. 110–114. URL: https://lsey.org.ua/7_2023/23.pdf
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
9. Кондрат'єва Л. А. Електронні докази в цивільному судочинстві в період воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 3. С. 90–93. URL: https://lsey.org.ua/3_2022/18.pdf
10. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

11. Линчак В. П., Дяченко С. В. Свідок як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 6. С. 60–63. URL: https://www.lsej.org.ua/6_2021/17.pdf
12. Пільков К. Властивості доказів та критерії їх оцінювання. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 4. С. 86–99. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2020/4/15.pdf>
13. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>
14. Рудько К. А. Особливості подання доказів у цивільному процесі України. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 5. С. 261–262. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2020/66.pdf
15. Рябченко Ю. Ю. Стандарт доказування в цивільному процесуальному праві: постановка проблеми. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 2. С. 136–139. URL: https://lsej.org.ua/2_2020/37.pdf
16. Самілик Л. О., Огнев'юк Т. В. Стандарти доказування у цивільному судочинстві. Нове українське право. 2022. № 2. URL: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.11>
17. Цивільний процес : навчальний посібник / кол. авт. : К. Р. Резворович, О. С. Юнін, М. П. Юніна та ін. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2023. 224 с.
18. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
19. Чернявська О. С. Висновок експерта як засіб доказування у цивільному судочинстві України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 92, ч. 1. С. 595–601. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2026/01/87.pdf>
20. Штефан А. С. Вчення про механізм доказування у цивільному судочинстві : монографія. Київ : Інтерсервіс, 2018. 392 с.
21. Яніцька І. А. Доказування та докази в цивільному судочинстві : навчально-методичний посібник. Одеса : Фенікс, 2024. 80 с.